

MONOGRAFIJE O SAVREMENOJ ISTORIJI

Izdavačko preduzeće »Europa Verlag« iz Beča izdaje seriju brošura sa zajedničkim nazivom »Monografije o savremenoj istoriji« (»*Monographien zur Zeitgeschichte*«), od kojih su dva naslova objavljena prošle godine prilično interesantna za nas.

Prva, pod nazivom »Mrtve opštine«, delo je izraelskog novinara Aleksandra Harima, koji je obišao nekada značajne jevrejske opštine u Poljskoj i Čehoslovačkoj i o svojim iskustvima napisao zbirku tužnih, melanholičnih, pomalo beznadežnih reportaža. Izdavač upoređuje Harima sa Egonom Ervinom Kišom. Meni se čini da je to neopravdano. Harim nema onu oštrinu i britkost stila, koju je posedovao Kiš, ali zato ima poetičnost, koja podseća na melodije jidiš-pesama, pa je zbog toga veoma prikladna temama koje je obradio.

Čuveni jevrejski hramovi, groblja, kulturni spomenici, danas su u većini slučajeva u Čehoslovačkoj i Poljskoj muzeji, a ako nisu muzeji, a nema dovoljno jevrejskog življa, služe za druge potrebe. Neki od njih su zadruge, a jedan hram je čak pretvoren i u televizijski studio. Čak ni kustosi i vodiči tih institucija ponekad više nisu Jevreji. Jevrejske opštine su izumrle.

Harim nalazi malo sagovornika koji mu odgovaraju. On ne voli asimilacionističke tendence, na koje svuda nailazi. Najviše mu prija razgovor sa rabinom dr Federom iz Brna koji ima osamdeset i osam godina i koji je proslavio šezdesetogodišnjicu aktivnog svešteničkog službovanja.

Autór tih reportaža ne želi da primeti jedno: ako svesni Jevreji treba da se isele u Izrael, kao što Harim smatra, onda očigledno niko ne može da nastavi život jevrejskih opština u smislu verskog i kulturnog života XIX veka. On je posetio jevrejske opštine koje su ponajviše stradale za vreme fašizma i iz kojih se najmasovnije odlazilo u Izrael odmah posle završetka drugog svetskog rata. Zbog toga, iako razumem i želim da pohvalim nostalgičnost tona Harimovih reportaža, ne shvatam sasvim nedorečeni prekór koji je u njima sadržan, pogotovo što nije jasno, na koga se odnosi: na zemlje koje nisu sve bivše bogomolje pretvorile u muzeje, nego samo neke od njih, ili na one Jevreje čije su žene hrišćanke i čija deca više nemaju nikakve odnose prema jevrejskim opštinama, ili na one koji su ostali živi i napustili zemlje u kojima su poginuli svi srodnici i prijatelji, pa otišli ili na zapad ili u Izrael?

I u tome je razlika između Harima i Kiša — kod Kiša, koji potiče iz jedne takve velike napuštene jevrejske opštine, iz Praga — sve je uvek bilo jasno i određeno. Kod Harima nije. Zbog toga su njegove reportaže lepo literarno štivo, koje donekle može da posluži za popunjavanje znanja o situaciji današnjeg malobrojnog neasimiliranog jevrejskog življa u Poljskoj i Čehoslovačkoj, ali nepouzdan su informator o društvenim i političkim kretanjima koja stoje iza navedenih zbivanja.

PROGON JEVREJA U AUSTRIJI 1938—1945.

Takođe u izdavačkom preduzeću »Europa Verlag«, u istoj seriji monografija, Džoni Mozer izdao je zbirku dokumenata o progonima Jevreja u Austriji za vreme Hitlerove vladavine.

Ovo je jedna od retkih knjižica o toj temi, koja je snabdevena potpunom naučnom dokumentacijom, beleškama i fusnotama i koja poverenje isključivo daje činjenicama, a nema mesta ni za kakve fraze ni prazne reči.

Nedelju dana posle »Anšlusa« već izlaze prve odredbe, a autor brošure odmah počinje sa nacističkim odredbama. Čitalac koji se probija od dokumenta do dokumenta, od statistike do statistike, dolazi, u stvari, do jezivije slike masovnog uništavanja nego kad čita knjige autora koji daju brojne sopstvene komentare.

Koliko mi možemo da procenimo, jedna mala materijalna greška potkrala se autoru u fusnoti o jednom transportu za Treblinku marta 1943., — gde govori o »bugarskim Jevrejima koji su preko Beča upućivani za Treblinku«. Po svojoj prilici reč je o makedonskim Jevrejima. Znamo — a to se vidi i iz te fusnote — da su tada Jevreji iz Skoplja, ali i iz Soluna, vozovima transportovani u Treblinku. Mozer, međutim, spominje i »dva broda sa 2000 bugarskih Jevreja« koji su Dunavom stigli u Beč. Da li su u brodovima ipak bili Bugari — to je pitanje koje mi treba da ispitamo.

Inače se o ovoj brošuri, zbog njene konciznosti i preglednosti, može izreći samo najveća pohvala.

NEMA NOVE ANE FRANK

Veliki hamburški izdavač Rowohlt lansirao je ove godine jedan novi dnevnik iz Aušvica i drugih koncentracionih logora. Autor je mađarskorumunska spisateljica Ana Novak, rođena 1929. u Tranšilvaniji koja je u Rumuniji napisala desetak pozorišnih komada. Za jedan od njih dobila je čak i državnu nagradu. Udala se za Mađara i preselila u Mađarsku, a od 1965. živi u Zapadnom Berlinu. Njena knjiga »Lepi dani moje mladosti« izašla je prvo na mađarskom jeziku u Budimpešti. Kao što se tvrdi u predgovoru i pogovoru, u pitanju je autentičan dnevnik napisan u logoru na različitim komadićima papira. Sudeći po stilu i prikazivanju likova to nam se čini prilično neverovatno. Protiv te teze govori i činjenica da dnevnik nije ranije publikovan. Pogled kojim se posmatraju zbivanja u logoru nije detinjast, nije čak ni starmali. On je pomalo ciničan, pomalo nasilno duhovit. Komentari uz poznate logorske strahote zvuče knjiški.

Ali bez obzira na to kada je knjiga stvarno napisana, ona stoji pred nama sa pretenzijama literarnog dela. Uspeh Ane Frank neće imati. Prvo zbog toga što se uspehi ne mogu ponoviti na sličan način, drugo što je otada prošlo dosta vremena i istina o logoru danas izgleda sve neverovatnije. Pisac ove recenzije je vršnjak Ane Novak i našao se u Aušvicu otprilike u isto vreme s njom. I napisao je roman o tim danima pre petnaestak godina. (Ne sa pretenzijama dnevnika, nego, naprotiv, baš želeći da piše beletristiku.) Zbog toga zna da je sve što Novakova kaže — verodostojno. Skoro je neverovatno da je i ona u jednom logoru doživela da se za esesovce i kapoe pišu pesme — i da se za to moglo dobiti hleba. I ona dolazi do jedne istine, koju nespretno izražava, ali koja se oseća: i u logorskim uslovima stvara se izvesno društvo, stvara se socijalna hijerarhija, koja se može uporediti i sa svakom normalnom i zdravom društvenom sredinom. Način borbe da se ostane u životu varira, osnovno je da je to elementarna crta svakoga života, a kada se pretvori u borbu za goli opstanak, određene osnovne karakteristike postaju uočljivije, a ne u suštini drugačije. Iako to svakako nije jedina moguća životna filozofija, ona je vrlo logična za čoveka koji je sa šesnaest godina odrastao — u pravom smislu te reči — tek u Aušvicu. Iako je saznanje šesnaestogodišnjaka te »istine«

na jedan »jezivi« način naivnije, nego što ga Novakova prikazuje sada — dvadeset i dve godine pošto smo konstatovali da smo ostali živi. Ta dečja naivnost suočena sa smrću sakriva se u ovom dnevniku pred cinički-humorističkim komentarima koji izgledaju nakalemljeni, iako im se izvesna duhovitost ne može poreći. Sve u svemu, to nije novo viđenje Aušvica.

Novo za mene bila je neverodostojnost svega onog što znam da je istina. Prvi put sam čitajući knjigu o logoru imao utisak da to ne može da bude istina, iako se skoro svako bitno iskustvo Novakove poklapalo sa mojim sopstvenim. Štaviše, uporno upoređujući njene priče sa svojim uspomena iz logora, počeo sam sebi da ne verujem. Ne bih govorio u prikazu o sopstvenim iskustvima, da mi se ne čini da je to od nekog značaja za svaku literaturu koja je bazirana na ličnim uspomena iz koncentracionih logora. Materijalna istina u književnosti postaje relativno nevažna, verodostojnost prikazivanja je ono što je osnovno. Pišući svoj roman o logoru tu i tamo sam — polazeći, naravno, od autobiografskog — preinačavao stvari da bih dobio literarnu konstrukciju. Služeći se pamćenjem kao jedinim »dokumentom«, uskoro sam uvideo da se »stvarnost« i »zbilja« do te mere isprepliću da ne znam više šta je istina, da ne verujem pamćenju. Pokušao sam neke događaje da revidiram na taj način što sam o njima razgovarao sa jednim preživelim sapatnikom koji je bio stariji kada je to isto doživeo, a takođe je profesionalni pisac. Čak ni zajedno (oba sumnjičavi prema sopstvenom pamćenju) nismo mogli da utvrdimo za određena zbivanja ni tako bitne i proste stvari, kao na primer, da li su esesovci pucali u određenom trenutku ili nisu da li je dan našeg oslobađanja bio sunčan ili nije. Ali — i to je jedino bitno — za istinu o logorima smrti zaista nije značajno kada je padala kiša i kada je ko u koga pojedinačno pucao.

Sa takvom skepsom pristupajući tekstu čiji je već naslov ironičan na meni neugodan način — »Lepi dani moje mladosti« kao naslov za dnevnik šesnaestogodišnje devojke iz Aušvica — ne tražim više istinu, koju je ta žena doživela, nego istinitost i verodostojnost njenog teksta. I ocenjujući takvim kriterijumom, ne mogu da ne kažem da je to više nego drugorazredna knjiga. U svetskoj književnosti, naravno, drugorazrednih knjiga ima mnogo i to nije naročito negativna ocena. Ali ova tema kao da ne podnosi više ništa drugorazredno. Istina je dovoljno grozna sama po sebi. Njeno umetničko uobličavanje skoro četvrt veka posle završetka drugog svetskog rata, a u jednom svetu u kome su se samo razmere i mete promenile, a ne svuda i metode, zahtevalo bi više od toga.

IVAN IVANJI, Beograd